

Megjegyzések

Első fejezet A fekete hattyú

¹ Don DeLillo: *Cosmopolis*. Ford. Barabás András. Budapest, Libri, 2012 (a magyar idézetek ebben a kiadásban szerepelnek); Honoré de Balzac: *A Nucingen ház*. Ford. Somogyi Pál László. In: Uő.: *A Nucingen ház és más elbeszélések*. Budapest, Európa, 1957; Karl Marx: *A tőke*. Ford. Rudas László és Nagy Tamás. Budapest, 1955. 3. kötet. 625; Edward Chancellor: *Devil Take the Hindmost. A History of Financial Speculation*. New York, 2000. 262, 265; *Süddeutsche Zeitung*, 2010. május 10., 3. – Vö. továbbá: David Cowart: *Anxieties of Obsolescence: DeLillo's Cosmopolis*. In: Peter Freese – Charles B. Harris (eds.): *The Halodeck in the Garden: Science and Technology in Contemporary American Fiction*. Normal, 2004. 179–191; Nick Heffernan: *Money Is Talking to Itself: Finance Capitalism in the Fiction of Don DeLillo from Players to Cosmopolis*. *Critical Engagements: A Journal of Theory and*

- Criticism* 1/2, 2007. 53–78; Per Serritslev Petersen: Don DeLillo's *Cosmopolis* and the Dialectics of Complexity and Simplicity in Postmodern American Philosophy and Culture. *American Studies in Scandinavia* 37/2, 2005. 70–84; Jerry A. Varsava: The Saturated Self: Don DeLillo on the Problem of Rogue-Capitalism. *Contemporary Literature* 46/1, 2005. 78–107.
- ² Karl Marx–Friedrich Engels: *Kommunista kiáltvány*. Ford. Nagy György. Budapest, Scolar, 1998; Joseph Schumpeter: *Kapitalizmus, Szocializmus und Demokratie*. Tübingen. 1950. 136–138; Jean Baudrillard: *Der symbolische Tausch und der Tod*. München, 1991. 15–68; Luc Boltanski – Eve Chiapello: *Der neue Geist des Kapitalismus*. Konstanz, 2003. 39, 79–, 404–; Jeremy Rifkin: *Access. Das Verschwinden des Eigentums. Warum wir weniger besitzen und mehr ausgeben werden*. Frankfurt am Main, 2000. 44–76.
- ³ Stefan Altdorfer (ed.): *History of Financial Disasters, 1763–1995*. 3. kötet. London, 2006. 276–277, 179.
- ⁴ Georg Wilhelm Friedrich Hegel: *Esztétika*. Ford. Tandori Dezső. Budapest, Gondolat, 1979.
- ⁵ DeLillo: *Cosmopolis*. 66, 162, 203. – Az ámokfutás, a *hwa-byung* és a *susto* pszichiátriai összehasonlításához lásd: *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM-IV-TR)*. Washington, American Psychiatric Association, 2000 (Appendix 1: Outline for Cultural Formulation and Glossary of Culture-Bound Syndromes).
- ⁶ Joel Kurtzman: *The Death of Money. How the Electronic Economy Has Destabilized the World's Markets and Created Financial Chaos*. New York, 1993. 17; Rifkin: *Access*. 51.

- ⁷A kereskedő és matematikus Nassim Nicholas Taleb: *Narren des Zufalls. Die verborgene Rolle des Glücks an den Finanzmärkten und im Rest des Lebens*. Weinheim, 2008. 160.
- ⁸Nassim Nicholas Taleb: *The Black Swan. The Impact of the Highly Improbable*. New York, 2007. XVII–XVIII.
- ⁹Jacques Attali: *La Crise et apres?* Párizs, 2009. 53.
- ¹⁰Idézi Justin Fox: *The Myth of the Rational Market. A History of Risk, Reward, and Delusion on Wall Street*. New York, 2009. XI–XII.
- ¹¹Az 1987-es válság után például kiszámolták, hogy egy hasonló esemény egy olyan világban, ahol az áringadozások normális eloszlásúak, 10^{-160} valószínűséggel lépett volna fel; a befektetők tehát pár milliárd év múlva várhattak hasonló helyzetet (lásd: Fox: *The Myth of the Rational Market*, 233). – Továbbá Paul Krugman: *The Accidental Theorist*. New York, 1998. 158; Robert Brenner: *Boom und Bubble. Die USA in der Weltwirtschaft*. Hamburg, 2003. 308.
- ¹²Vö. Paul Krugman: *How Did Economists Get It So Wrong*. *New York Times*, 2009. szeptember 2.
- ¹³Daniel Defoe: *The Anatomy of Exchange Alley (1719)*. In: *Political and Economic Writings of Daniel Defoe*. 6. kötet: *Finance*. Kiadó: John McVeagh. London, 2000. 129–156; Charles MacKay: *Extraordinary Popular Delusions, and the Madness of Crowds (1841–1852)*. New York, 1980; Robert J. Shiller: *Irrational Exuberance*. Princeton, 2005. – Lásd még Urs Stäheli: *Spektakuläre Spekulation. Das Populäre der Ökonomie*. Frankfurt am Main, 2007. 180.
- ¹⁴Matthew F. M. Osborne: *The Stock Market and Finance from a Physicist's Viewpoint*. 1. kötet: *Market Making and Random*

Walks in Security Data. Temple Hills/Madison, 1977. 4, 22, több helyen.

- ¹⁵ Michael Henochsberg: *La place du marche. Essai*. Párizs, 2001. 212–215.
- ¹⁶ Robert B. Edwards–John Magee: *Technical Analysis of Stock Trends (1947)*. Springfield, 1961. 1–11; Fox: *The Myth of the Rational Market*. 68; John J. Murphy: *Intermarket Technical Analysis. Trading Strategies for the Global Stock, Bond, Commodity, and Currency Markets*. New York, 1991. 39, 275–; Friedrich Nagler: *Timing-Probleme am Aktienmarkt. Ein Vergleich von Strategien der Random Walk Hypothese, der Formelanlageplanung und der technischen Analyse*. Köln, 1979. 25–.
- ¹⁷ Idézet: Benoit B. Mandelbrot–Richard L. Hudson: *Fraktale und Finanzen. Märkte zwischen Risiko, Rendite und Ruin*. München, 2009. 373.
- ¹⁸ Immanuel Kant: Über das Misslingen aller philosophischen Versuche in der Theodize. In: *Werke*. 6. kötet. Hg. Wilhelm Weischedel. Wiesbaden, 1964. 105.

Második fejezet

A piac idillje I.

- ¹ Thomas Hobbes: *Vom Menschen. Vom Bürger. Elemente der Philosophie II–III*. Hg. Günther Gawlick. Hamburg, 1967. 67–68.
- ² Peter Sloterdijk: *Im Weltinnenraum des Kapitals. Für eine philosophische Theorie der Globalisierung*. Frankfurt am Main, 2005. 79.

- ³ Lásd: Immanuel Kant: *Idee zu einer allgemeinen Geschichte in weltbürgerlicher Absicht*. In: Uő.: *Werke*. 6. kötet. 37; Uő.: *Az örök béke*. Ford. Babits Mihály. Budapest, Európa, 1985; Samuel Pufendorf: *Die Gemeinschaftspflichten des Naturrechts*. Ausgewählte Stücke aus „De officio Hominis et Civis“ (1673). Frankfurt am Main, 1943. 9–.
- ⁴ Bernard Mandeville: *A méhek meséje, avagy magánvétek, közhaszon*. Ford. Tótfalusi István. Budapest, Helikon, 2004.
- ⁵ Vö. Albert O. Hirschman: *Leidenschaften und Interessen. Politische Begründungen des Kapitalismus vor seinem Sieg*. Frankfurt am Main, 1980. 23–57; Michel Foucault: *Geschichte der Gouvernementalität. Die Geburt der Biopolitik*. Vorlesungen am Collège de France 1978–1979. Frankfurt am Main, 2004. 73–, 367–.
- ⁶ Claude Adrien Helvetius: *De l'esprit*. Párizs, 1758. 53: Si l'univers physique est soumis aux lois du mouvement, l'univers moral ne l'est pas moins il celle de l'interest.
- ⁷ Joannes Sambucus: *Emblemata et aliquot nummi operis*. Antwerpen, 1566. (Utánnomás: Hildesheim, 2002.) 139. (Köszönet Jason Papadimasnak az ötletért.)
- ⁸ Amartya Sen: *Rational Fools: A Critique of the Behavioral Foundations of Economic Theory*. In: Tracy B. Strang (ed.): *The Self and the Political Order*. New York, 1992. 121.
- ⁹ Immanuel Kant: *Anthropologie in pragmatischer Hinsicht*. In: Uő.: *Werke*. 6. kötet. 415.
- ¹⁰ Lásd pl. Isaak Iselin: *Versuch über gesellige Ordnung*. Bázél, 1772. 63: „A gondviselés úgy rendezte a dolgokat, hogy a különböző előnyök harcából általános közjó jön létre.”
- ¹¹ Adam Smith: *Vizsgálódás a nemzetek jólétének természetéről és okairól*. Ford. Éber Ernő. Budapest, Napvilág, 2011. 488.

- ¹² Joseph Glanvill: *The Vanity of Dogmatizing: or Confidence in Opinions. Manifested in a Discourse of the Shortness and Uncertainty of our Knowledge, and its Causes; With some Rejlections on Peripateticism; and an Apology for Philosophy.* London, 1661. 180; idézi: Stefan Andriopoulos: *The Invisible Hand: Supernatural Agency in Political Economy and the Gothic Novel.* *ELH* 66, 1999. 741. (A szöveg következő része ezen az íráson alapszik.)
- ¹³ Adam Smith: *The Principles Which Lead and Direct Philosophical Enquiries: Illustrated by the History of Astronomy.* In: Uó.: *The Early Writings.* London, 1967. 48–49; idézi: Andriopoulos: *The Invisible Hand...* 740; lásd még: Syed Ahmad: *Adam Smith's Four Invisible Hands.* *History of Political Economy* 22/1, 1990. 137–144. – A „láthatatlan kéz” teológiai eredetéhez és gondviselésként működéséhez lásd: Giorgio Agamben: *Herrschaft und Herrlichkeit. Zur theologischen Genealogie von Ökonomie und Regierung.* Frankfurt am Main, 2010. 332–342.
- ¹⁴ Adam Smith: *Theorie der ethischen Gefühle.* Hg. W. Eckstein. Hamburg, 1994. 316–317.
- ¹⁵ Johann Wolfgang von Goethe: *Wilhelm Meister tanulóévei.* Ford. Benedek Marcell. Budapest, Európa, 1983.
- ¹⁶ Julius Graivon Soden: *Die Nazional-Oekonomie. Ein philosophischer Versuch, über die Quellen des Nazional-Reichthums, und über die Mittel zu dessen Beförderung.* 3. kötet. Lipcse, 1808. Johann Georg Büsch: *Abhandlung von dem Geldumlauf in anhaltender Rücksicht auf die Staatswirtschaft und Handlung.* 1. kötet. Hamburg et al. 1780. 173.
- ¹⁷ Charles-Louis de Montesquieu: *A törvények szelleméről.* 2. kötet. Ford. Csécsy Imre, Sebestyén Pál. Budapest,

- Osiris Kiadó, 2000. – Lásd: Karl Marx: „A szelíd politikai gazdaságban kezdettől az idill uralkodott” (*A tőke*. 24. fejezet, 661).
- ¹⁸ Milton Friedman: *Választhatsz szabadon*. Ford. Galambos János. Budapest, Akadémiai, 1998; idézi: Pierre Rosanvallon: *Le libéralisme économique. Histoire de l'idée de marché*. Párizs, 1989; M. Friedman: *Kapitalizmus és szabadság*. Ford. Suzanne M. Bősze. Budapest, Akadémiai, 1996.
- ¹⁹ François Quesnay: *Droit naturel*; idézi: Louis Dumont: *Homo aequalis. Genese et épanouissement de l'idéologie économique*. Párizs, 1977. 53; Georg Andreas Will: *Versuch über die Physiokratie*. Nürnberg, 1782.
- ²⁰ Michel Foucault: *Geschichte der Gouvernementalität II*. 94–95.
- ²¹ Ferdinando Galiani: *De la monnaie (1751)*. Trad. Georges-Henri Bousquet – J. Crisafulli. Párizs, 1955. 65; *Dialogues sur le commerce des bleds*. London, 1770. 145, 235–236.
- ²² Anne-Robert Jacques Turgot: *Reflexions sur la formation et la distribution des richesses*. In: Uó.: *Ecrits économiques*. Párizs, 1970. 123–; *David Hume közgazdasági tanulmányai*. Ford. Körösi József. Budapest, Pallas, 1886; Galiani: *Dialogues*. 145.
- ²³ Horst Claus Recktenwald: *Würdigung des Werks*. In: Smith: *Wohlstand der Nationen*. LVI; Friedrich August von Hayek: *The Trend of Economic Thinking. Essays on Political Economists and Economic History*. In: *Collected Works of F. A. Hayek*. Eds. William W. Bartley – Stephen Kresge. 3. kötet. Indianapolis, 1991.
- ²⁴ Smith, lásd: 11.
- ²⁵ Jean-Claude Perrot: *Une histoire intellectuelle de l'économie politique (XVIIe–XVIIIe siècles)*. Párizs, 1992. 245; Kenneth

J. Arrow: *General Equilibrium*. Oxford, 1983. 107–132. – Az analitikus mechnika és a politikai gazdaságtan kapcsolatáról lásd: M. Norton Wise: *Work and Waste. Political Economy and Natural Philosophy in Nineteenth Century Britain* (1). *History of Science* 27, 1989. 274–275.

²⁶ Rosanvallon: *Le libéralisme économique*. 41, 70.

Harmadik fejezet

A tőke ideje

¹ Lásd: Karl Pribram: *Geschichte des ökonomischen Denkens*. Frankfurt am Main, 1992. 1137–1143, 1148–1152; Philip Mirowski: *The Rise and Fall of the Concept of Equilibrium in Economic Analysis*. *Recherches Economiques de Louvain* 55/4, 1989. 447–468.

² Kenneth J. Arrow–Frank H. Hahn: *General Competitive Analysis*. San Francisco, 1971. VI–VII; Milton Friedman: *The Methodology of Positive Economics*. In: Kurt K. Leube (ed.): *The Essence of Friedman*. Stanford, 1987. 154–156. – A gazdasági diskurzus „gazdaságosságához” vö. Jakob Tanner: *Kultur in den Wirtschaftswissenschaften und kulturwissenschaftliche Interpretationen ökonomischen Handelns*. In: Friedrich Jaeger és Jörn Rüsen (Hg.): *Handbuch der Kulturwissenschaften. Themen und Tendenzen*. 3. kötet. Stuttgart. 2004. 203, 220.

³ Andreas Langenohl: *Finanzmarkt und Temporalität. Imaginäre Zeit und kulturelle Repräsentation der Gesellschaft*. Stuttgart. 2007. 82–86.

- ⁴ Immanuel Kant: Der Streit der Fakultäten. In: Uő.: *Werke*. 6. kötet. 351.
- ⁵ Ehhez és a következőkhöz lásd: Friedrich A. von Hayek: Der Wettbewerb als Entdeckungsverfahren, Kieler Vorträge gehalten am Institut für Weltwirtschaft an der Universität Kiel. *Neue Folge* 56. Kiel, 1968. Hayek katallaxiafogalmáról (görög *katallatein* 'cserélni, kereskedni, a közösségbe felvenni') lásd: Philip Batthyany: *Zwang als Grundübel der Gesellschaft?* Tübingen, 2007. 32–34.
- ⁶ Vö. a Ricardo-hívő James R. McCulloch művét: *The Principles of Political Economy*. Edinburgh, 1825; idézi Wise: *Work and Waste*. 277.
- ⁷ Vö. Foucault: *Geschichte der Gouvernementalität II*. 170–174. A gazdaságelmélet (különösen a freiburgi iskola) és Husserl eidetikus redukciója közti kapcsolatról lásd *i. m.* 172–173, 184.
- ⁸ Friedman: *Methodology of Positive Economics*. 154.
- ⁹ Lásd Philip Mirowski: *More Heat than Light. Economics as Social Physics. Physics as Nature's Economics*. Cambridge/MA. 1989; Uő.: *Machine Dreams. Economics Becomes a Cyborg Science*. Cambridge/MA. 2002; Norton Wise: *Work and Waste (I–II)*. *History of Science* 27, 1989. 263–301, 392–449; Justin Fox: *The Myth of the Rational Market*. 6–10; Karl Pribram: *Geschichte des ökonomischen Denkens*. 521–531, 535–541, 576–586; M. F. Osborne: *The Stock Market from a Physicist's Viewpoint*, több helyütt; Joseph Vogl: *Kreisläufe*. In: Anja Lauper (Hg.): *Transfusionen. Blutbilder und Biopolitik in der Neuzeit*. Berlin, 2005. 99–118.
- ¹⁰ Filmer S. C. Northrop: The Impossibility of a Theoretical Science of Economic Dynamic. *The Quarterly Journal of*

- Economics* 56/1, 1941. november. 1–17; Mirowski: *The Rise and Fall of the Concept of Equilibrium*. 449–452.
- ¹¹ Arrow–Hahn: *General Competitive Analysis*, V. Vö. Franklin M. Fisher: *Disequilibrium Foundations of Equilibrium Economics*. Cambridge/MA. 1983. 3–5.
- ¹² Soros György: *A globális kapitalizmus válsága – Veszélyben a nyílt társadalom*. Ford. Nagy Márta. Budapest, Scholar, 1999; Robert Shiller, idézi Fox: *The Myth of the Rational Market*. 232; Janos Kornai: *Anti-Equilibrium. On Economic Systems Theory and the Tasks of Research*. Amszterdam, 1971. XV–XVI; Jacques Sapir: *Les trous noirs de la science économique. Essay sur l'impossibilité de penser le temps et l'argent*. Párizs, 2000. 45–.
- ¹³ Vö. Henri Pirenne: *Sozial- und Wirtschaftsgeschichte Europas im Mittelalter*. Bern, 1947. 117–; Michael North (Hg.): *Kredit im spätmittelalterlichen und frühneuzeitlichen Europa*. Köln, 1991; Michael Hutter: *The Emergence of Bank Notes in the 17th Century*. Kézirat.
- ¹⁴ Joseph Addison: *The Spectator*. Ed. Donald F. Bond. Oxford, 1965. 14–17.
- ¹⁵ Vö. Helma Houtman-De Smendt – Hermann van der Wee: *Die Geschichte des modernen Geld- und Finanzwesens Europas in der Neuzeit*. In: Hans Pohl (Hg.): *Europäische Bankengeschichte*. Frankfurt am Main, 1993. 156–163; Eva Schuhmann-Bacia: *Die Bank von England und ihr Architekt John Soane*. Zürich, 1989. 29–31.
- ¹⁶ [Névtelen]: Entwurf der Ephemeriden der Menschheit. In: *Ephemeriden der Menschheit oder Bibliothek der Sittenlehre und der Politik 1 (1776)*. 2; lásd még: William Petty: *The Economic Writings*. 2. kötet. Cambridge/MA, 1899. 446.

- ¹⁷ Daniel Defoe: An Essay on Public Credit (1710). In: Uő.: *Political and Economic Writings*. Eds. W. R. Owens és Philip N. Furbank. 6. kötet: *Finance*. London, 2000. 53–56. – A felvilágosodás elméleteit a bankjegyekről, az értékszubsztrátumról, a pénzforgalomról és a kiegyenlítésről lásd: Joseph Vogl: *Kalkül und Leidenschaft. Poetik des ökonomischen Menschen*. Berlin, 2009. 120–123, 224–233. (A következő fejtegetések messzemenően erre a cikkre támaszkodnak.)
- ¹⁸ [Névtelen]: *Geschichte der Bank von England von ihrer Entstehung bis auf den heutigen Tag*. Bréma, 1797. 1, 43, 48, 80; David Ricardo: *Die Grundsätze der politischen Ökonomie oder der Staatswirtschaft und der Besteuerung*. Weimar, 1821. 503. (Ebben Jean Baptiste Say megjegyzése.) Henry Thornton: *Der Papier-Credit von Großbritannien. Nach seinen Wirkungen untersucht*. Halle, 1803. 511.
- ¹⁹ Joseph Alois Schumpeter: *Geschichte der ökonomischen Analyse*. Göttingen, 1965. 406.
- ²⁰ Adam Müller: *Elemente der Staatskunst*. 1. kötet. Hg. J. Baxa. Lipcse, 1922. 434–435. Lásd még Adam Müller: *Londoner Bank*. In: *Allgemeine deutsche Realenzyklopädie für die gebildeten Stände (Conversations-Lexikon)*. 6. kötet. Lipcse, 1827. 656–661.
- ²¹ Napóleon bankára és tanácsadója Graf Mollien; idézi Charles Rist: *Geschichte der Geld- und Kredittheorien von John Law bis heute*. Bern, 1947. 71.
- ²² [Névtelen]: Über den neuesten Finanzzustand Frankreichs. In: *Berlinische Monatsschrift* 16. 1790. 8; lásd még [Névtelen]: *Examen comparatif des deux mondes. Proposes pour liquider la dette, les quittances, ou les assignats*. Párizs, 1790. 16; Ma-

rie Jean Antoine Condorcet: *Sur la proposition d'acquitter la dette exigible en assignats*. Párizs, 1790. 13–; Edmund Burke: *Discours sur la monnaie de papier et sur le systeme des assignats de France*. Párizs, 1790. szeptember. 4, 11; Francois d'Ivernois: *Geschichte der französischen Finanzadministration im Jahr 1796*. Fordította és 1797-ig továbbírta F. Gentz. Berlin, 1797. XIII.

²³ Vö. François Veron de Forbonnais: *Observations succinctes sur l'Emission de deux milliards d'Assignats territoriaux, avec un cours forctide monnaie*. H. n., é. n. I; Burke: *Discours sur la monnaie de papier*. 4f; Antoine Laurent de Lavoisier: *Reflexions sur les Assignats et sur la liquidation de la dette exigible ou arrieree*. H. n., é. n. 11f. – Vö. az arányossági elv és a mennyiségi elmélet pénzügyi politikájához Julian Borchardt: *Das Papiergeld in der Revolution 1797–1920*. Berlin, 1921. 20.

²⁴ A pénzügyi specialista, Baron de Cernon az assignatokról tartott beszédéből 1789 novemberében; idézi Jean Morini-Comby: *Les Assignats. Revolution et inflation*. Párizs, 1925. 16–; lásd: Marie Jean Antoine Condorcet: *Nouvelles reflexions sur le projet de payer la dette exigible en papier forcé*. H. n., é. n. 1–.

²⁵ Edmund Burke: *Betrachtungen über die französische Revolution*. 2. kötet. Berlin, 1793. 37–; Condorcet: *Sur la proposition*. 31–; d'Ivernois: *Geschichte der französischen Finanzadministration*. XX.

²⁶ Thornton: *Der Papier-Credit*. 149.

²⁷ Karl Munk: *Zur Geschichte und Theorie der Banknote mit besonderer Rücksicht auf die Lehren der klassischen Nationalökonomie*. Bern, 1896. 44–.

- ²⁸ Johann Friedrich Reitemeier: *Neues System des Papiergeldes und des Geldwesens beim Gebrauch des Papiergeldes in zwey Abhandlungen*. Kiel, 1814. 34–.
- ²⁹ Friedrich Gentz: *Über die Österreichische Bank*. In: *Schriften*, 3/2. kötet. Hg. G. Schlesier. Mannheim, 1839. 297; Thornton: *Der Papier-Credit*. 121. – Az első hitelelméletek létrejöttéről lásd: Rist: *Geschichte der Geld- und Kredittheorien*. 346, továbbá a pénzelméletek „új korszakáról”, amelyet Thornton jellemez vö. Hayek: *Trend of Economic Thinking*. 321.
- ³⁰ Adam Müller: *Versuche einer neuen Theorie des Geldes mit besonderer Rücksicht auf Großbritannien*. Lipcse–Altenberg, 1816. 87. – Lásd még: Talcott Parsons: *Zur Theorie der sozialen Interaktionsmedien*. Hg. S. Jensen. Opladen, 1980. 98–; Niklas Luhmann: *Die Wirtschaft der Gesellschaft*. Frankfurt am Main, 1994. 134.
- ³¹ Thornton: *Der Papier-Credit*. 353–.
- ³² Rist: *Geschichte der Geld- und Kredittheorien*. 85–.
- ³³ Vö. Daniel Defoe: *The Chimera: or, The French Way of paying National Debts Laid Open*. London, 1720. 6; lásd még: John Vernon: *Money and Fiction. Literary Realism in the Nineteenth and Early Twentieth Century*. Ithaca–London, 1984. 17–, 37.
- ³⁴ Müller: *Elemente der Staatskunst*. 1. kötet. 353. – Lásd még: Ethel Matala de Mazza: *Der verfasste Körper. Zum Projekt einer organischen Gemeinschaft in der Politischen Romantik*. Freiburg im Breisgau, 1999. 331–339.
- ³⁵ Marx: *A tőke*. 1. kötet: *A pénz átváltozása tőkévé*. 142–149; Rudolf Hilferding: *Das Finanzkapital. Eine Studie über die jüngste Entwicklung des Kapitalismus*. Berlin, 1955. 62–68; Fredric Jameson: *Culture and Finance Capital. Critical Inquiry* 24/1. 1997. 246–265. – Az adósságok adásvételéről

és az ehhez kapcsolódó pénzügytechnikai innovációkról, amelyek Hollandiában már a 16. században is megtalálhatók lásd: Altdorfer (ed.): *History of Financial Disasters*. XXVII.

- ³⁶ Adam Müller: *Elemente der Staatskunst*. 1. kötet. 435, 2. kötet. 104–105; *Versuche einer neuen Theorie des Geldes*. 97; *Zeitgemäße Betrachtungen über den Geldumlauf* (1816). In: *Ausgewählte Abhandlungen*. Hg. J. Baxa. Jéna, 1931. 55; Thornton: *Der Papier-Credit*. 30–. – Itt fikciós tettekről (enabling fictions) is beszélhetünk, amelyek révén a pénzügyi kapitalizmus intézményesül, vö. Andreas Langenohl: *Die Sinndimension der Markt-Zeit. Zum Verhältnis zwischen der Operationsweise von Finanzmärkten und ihren (Selbst-) Darstellungen*. In: Andreas Langenohi–Kerstin Schmidt-Beck (Hg.): *Die Markt-Zeit in der Finanzwirtschaft. Soziale, kulturelle und ökonomische Dimensionen*. Marburg, 2007.

- ³⁷ Az idő, a várakozások és a bizonytalan jövő nemcsak a klasszikus egyensúlyi modelleket, hanem a közgazdasági, illetve empirikus tudást is problematikussá teszi, ehhez lásd: Friedrich A. von Hayek: *Economics and Knowledge*. In: *Economica*, New Series 4/13, 1934. február. 33–54.

Negyedik fejezet

A piac idillje II.

- ¹ Ez különösen a „currency/banking” vitára érvényes, amely a 19. század vége óta meghatározza a pénzügy-po-

- litikai viták koreográfiáját. Lásd: John Hicks: *Critical Essays in Monetary Theory*. Oxford, 1967. VII–VIII.
- ² Lásd: Fred L. Block: *The Origins of International Economic Disorder. A Study of United States International Monetary Policy from World War II to the Present*. Berkeley, 1977. 5–6.
- ³ Lásd: Chancellor: *Devil Take the Hindmost*. 236; Filippo Cesarano: *Monetary Theory and Bretton Woods. The Construction of an International Monetary Order*. Cambridge/MA, 2006. X; Richard Tilly: *Geld und Kredit in der Wirtschaftsgeschichte*. Stuttgart, 2003. 190; Milton Friedman in: *The Essence of Friedman*. 379, 501.
- ⁴ Vö. Barry Eichengreen: *Vom Goldstandard zum Euro Die Geschichte des internationalen Währungssystems*. Berlin, 2000. 45–46; Angela Redish: Anchors Aweigh: The Transition from Commodity Money to Fiat Money in Western Economies. *The Canadian Journal of Economics* 26/4, 1993. november. 777–795.
- ⁵ A témáról szóló irodalom összegzése: Keith A. L. Acheson et al. (eds.): *Bretton Woods Revisited. Evaluations of the International Monetary Fund and the International Bank for Reconstruction and Development*. Toronto, 1972; Eichengreen: *Vom Goldstandard zum Euro...* 132–182; Eichengreen: *Global Imbalances and the Lessons of Bretton Woods*. Cambridge/MA, 2007; Block: *The Origins of International Economic Disorder*. 193–199; Richard Tilly: *Geld und Kredit in der Wirtschaftsgeschichte*. Stuttgart, 2003. 186–194; Brenner: *Boom and Bubble*. 41–63; Cesarano: *Monetary Theory*.
- ⁶ Friedman: *The Essence of Friedman*. 501. – A „rupture postmoderne” jelenséghez lásd: Jean-Joseph Goux: *Speculations fatales. La crise économique de 2008*. In: *Esp-*

- rit 350, 2008. december. 45; Cesarano: *Monetary Theory and Bretton Woods*. IX, 189; David Harvey: *The Condition of Postmodernity. An Enquiry into the Origins of Cultural Change*. Oxford, 1989. 121–.
- ⁷ Milton Friedman: The Need for Futures Markets in Currencies. In: *The Futures Market in Foreign Currencies. Papers by Milton Friedman and others / Prepared for the International Monetary Market of the Chicago Mercantile Exchange*. Chicago, 1972. 6–12. – Lásd még: *Essays in Positive Economics*. Chicago 1966. 176; *Capitalism and Freedom*. Chicago, 1962. 67–; Uő.–Robert V. Roosa: *The Balance of Payments: Free versus Fixed Exchange Rates*. Washington, 1967. 14–20; *The Essence of Friedman*. 461–498.
- ⁸ Dick Bryan–Michael Rafferty: *Capitalism with Derivatives. A Political Economy of Financial Derivatives, Capital, and Class*. New York, 2006. 133.
- ⁹ Lásd: Edward LiPuma–Benjamin Lee: *Financial Derivatives and the Globalization of Risk*. Durham et al. 2004. 16, 47, 61; Donald MacKenzie: *An Engine, Not a Camera. How Financial Models Shape Markets*. Cambridge/MA, 2006. 145–150.
- ¹⁰ Merton H. Miller: *Merton Miller on Derivatives*. New York, 1997. IX–X, 8, 86; Friedman: *Kapitalizmus és szabadság*. 67–; *The Essence of Friedman*. 419.
- ¹¹ Joseph de la Vega: *Die Verwirrung der Verwirrungen (1688)*. Hg. Otto Pringsheim. Breslau, 1919. 23–30, 136–140; Isaak Pinto: *Traite des fonds de commerce, ou jeu d'actions*. London, 1772. 282–304. – Lásd: Chancellor: *Devil Take the Hindmost*. 21; Brian Rotman: *Die Null und das Nichts. Eine Semiotik des Nullpunkts*. Berlin, 2000. 150.

- ¹² Pierre-Joseph Proudhon: *Manuel du spéculateur à la Bourse*. Párizs, 1857. 36.
- ¹³ Ehhez lásd: Stäheli: *Spektakuläre Spekulation*. 117–120; Marieke de Goede: *Virtue, Fortune, and Faith. A Genealogy of Finance*. Minneapolis, 2005. 47–50; Fox: *The Myth of the Rational Market*. 39–40; Chancellor: *Devil Take the Hindmost*. 246.
- ¹⁴ Max Weber: *A tőzsde*. Ford. Mezei I. György. Budapest, Ikva, 1996; lásd még: Stäheli: *Spektakuläre Spekulation*. 110–111.
- ¹⁵ Samuel Weber: *Geld ist Zeit. Gedanken zu Kredit und Krise*. Berlin, 2009. – A spekulatív „megsemmisítéshez” lásd: Georg Wilhelm Friedrich Hegel: A filozófia fichtei és schellingi rendszerének különbsége. In: Uő.: *Ifjúkori írások*. Budapest, Gondolat, 1982.
- ¹⁶ Vö. Elena Esposito: *Die Zukunft der Futures. Die Zeit des Geldes in Finanzwelt und Gesellschaft*. Heidelberg, 2010. 110, 172–174. – Max Weber is amellett érvelt, hogy a határidős kereskedelem mechanikáját a hitelforgalom logikája alapján kell megmagyarázni. Lásd: Weber: *A tőzsde*.
- ¹⁷ Merton Miller a derivatívákról. 80–83.
- ¹⁸ Eugene Fama–Merton H. Miller: *The Theory of Finance*. Hinsdale / Il. 1972. 335.
- ¹⁹ Pierre Legendre: *Le desir politique de dieu. Etude sur les montages de l'Etat et du Droit, Leçons VII*. Párizs, 1988. 101–102. A gondoskodásról, a hatékonyságról és a protestantizmus kapitalista „kísértetéről” lásd: Manfred Schneider: *Das Attentat. Kritik der paranoischen Vernunft*. Berlin, 2010. 182–192.

- ²⁰ Louis Bachelier: *Théorie de la spéculation. Annales scientifiques de l'École Normale Supérieure*. 3. sorozat, 17. kötet. 1900. 21–86; vö. John Cassidy: *How Markets Fail. The Logic of Economic Calamities*. New York, 2009. 86–90.
- ²¹ Paul Samuelson, idézi: Burton G. Malkiel: *A Random Walk Down Wall Street*. New York, 2003. 196–197; vö. Fama–Miller: *The Theory of Finance*. 339–340; Paul A. Samuelson: Proof That Properly Anticipated Prices Fluctuate Randomly (1965). In: *Collected Papers of Paul A. Samuelson*. 3. kötet. Cambridge/MA, 1972. 782–790; Jürg Niehans: *A History of Economic Theory. Classic Contributions. 1729–1980*. Baltimore, 1990. 441–442.
- ²² Ehhez és általában a Black–Scholes- és Merton-modellhez: Esposito: *Die Zukunft der Futures*. 189–215; Nicholas Dunbar: *Inventing Money. The Story of Long-Term Capital Management and the Legends Behind it*. Chichester, 2000, több helyütt; MacKenzie: *An Engine, not a Camera*. 119–178; de Goede: *Virtue, Fortune, and Faith*, 125–132; az alapul szolgáló publikációk: Fischer Black–Myron Schales: The Pricing of Options and Corporate Liabilities. *Journal of Political Economy* 81, 1973. május–június. 637–654; Robert C. Merton: *Theory of Rational Option Pricing*. Cambridge/MA, 1971.
- ²³ Ezzel összefüggésben nemcsak Bachelier (1900) számítá-saira, hanem Vincenzo Bronzin *A prémiumüzletek elmélete* (1908) című művére is utalunk; lásd: Wolfgang Hafner: Ein vergessener genialer Wurf zur Bewertung von Optionen. Vinzenz Bronzin nahm die nobelpreiswürdige Black-Scholes-Formel vorweg. *Neue Zürcher Zeitung*, 2005. augusztus 10. „Fokus der Wissenschaft”.

- ²⁴ Robert C. Merton: *Continuous-Time Finance*. Cambridge/MA, 1990. 15.
- ²⁵ MacKenzie: *An Engine, not a Camera*. 20, 158, 174; LiPuma et al.: *Financial Derivatives*. 38, 60–61; Esposito: *Die Zukunft der Futures*. 136, 203; Randy Martin: The Twin Towers of Financialisation: Entanglements of Political and Cultural Economies. *The Global South* 3/1. 2009 tavasz, 119.
- ²⁶ Patrice Flichy: The Birth of Long Distance Communication. Semaphore Telegraphs in Europe (1790–1840). In: *Réseaux* 1/1, 1993. 96–100. (Köszönet Anders Engberg-Pedersennek az ötletért.) – Lásd még ehhez általában Stäheli: *Spektakuläre Spekulation*. 305–363; Rarnon Reichert: *Das Wissen der Börse. Medien und Praktiken des Finanzmarktes*. Bielefeld, 2009.
- ²⁷ Mandelbrot–Hudson: *Fraktale und Finanzen*. 347.
- ²⁸ Merton: *Continuous-Time Finance*. 470; vö. Reichert: *Das Wissen der Börse*. 113–114, 217.
- ²⁹ Egy BBC-dokumentumfilm címe, amely a Black–Scholes-képletről szól (1999). <http://www.bbc.c.uk/science/horizon/1999/midas.shtml> (letöltés: 2010. július 5.).
- ³⁰ S. Ross: Finance. In: J. Eatwell (ed.): *The New Palgrave Dictionary of Economics*. 2. kötet. London, 1987. 332; idézi: Esposito: *Die Zukunft der Futures*. 204.
- ³¹ Vö. Chancellor: *Devil Take the Hindmost*. 237–238; Cesarano: *Monetary Theory*. 208–209. – A „high frequency trading” legújabb és legvitatottabb változata a „flash orders” gyakorlata, amely a számolási gyorsaság javulását szimultán megbízások kiadására és visszavonására használja fel a piac reagálásának tesztelésére (vö. Jenny Anderson: S.E.C. Moves to Ban Edge Held by Fast Traders. *New York Times*, 2008. szeptember 18.).

- ³² Fischer Black, idézi: Dunbar: *Inventing Money*. 33.
- ³³ Robert C. Merton és egy ismeretlen bróker interjúja; idézi: de Goede: *Virtue, Fortune, and Faith*. 131.
- ³⁴ James Yorke, idézi: James Gleick: *Chaos. Making a New Science*. London, 1987. 67–68.
- ³⁵ Robert C. Merton: Application of Option-Pricing Theory: Twenty Five Years Later. In: *American Economic Review* 88/3, 1998. június. 324; Arrow: *General Equilibrium Theory*. – Lásd: de Goede: *Virtue, Fortune, and Faith*. 140.
- ³⁶ Robert J. Shiller: *The New Financial Order. Risk in the 21st Century*. Princeton, 2003. 5–6.
- ³⁷ *I. m.* 6, 16–17.
- ³⁸ *I. m.* 2–3.
- ³⁹ James Glassman–Kevin Hassett: *Dow 36,000*. New York, 2000. 20–37.
- ⁴⁰ Lásd a Clinton-kormányzat és Alan Greenspan különböző nyilatkozatait az 1997-es évben; idézi: Chancellor: *Devil Take the Hindmost*. 230.
- ⁴¹ Francis Fukuyama: *A történelem vége*. Ford. Somogyi Pál László. Budapest, Európa, 1994; vö. Jacques Derrida: *Marx kísértetei*. Ford. Boros János és mások. Pécs, Jelenkor, 1995. – Ezen túlmenően bizonyára nem véletlen, hogy a történelem végét követő modernizációról szóló korai diskurzusok is a gazdasági egyensúly prominens elméleti képviselőire támaszkodva fejtették ki véleményüket. Arnold Gehlen például Antoine Augustin Cournot-nál vélte felfedezni a „posthistoire” kifejezést, Vinfredo pedig Paretónál a „kristályosodás” koncepcióját, olyan közgazdászoknál tehát, akiknél kimutatható a gazdasági kiegyenlítő folyamatok és társadalomfilozófiai hatásai első matematikai

formalizálása. A 20. század végét követő poszthistorikus évtizedeket jósltak, amelyekben a „végetérhetetlenség” és az „állandó bázisú mozgás” válnak az emberiség sorsává. Akármilyen optimista vagy sötét színezetet kaptak is a történelem végére vonatkozó elgondolások, néhányan feltételezik róluk, hogy ezek a diszkurzív variációk és a liberális rendszereszmék halmazai közös tudományelméleti részhalmazzal rendelkeznek (vö. Arnold Gehlen: *Ende der Geschichte?* In: Uő.: *Einblicke*. Frankfurt am Main, 1975. 115–133. – A „történelem utáni modernizáció” diskurzusához és a „posthistoire” fogalom előfordulásának problémájához a matematikus és közgazdász Cournot-nál vö. Lutz Niethammer: *Posthistoire. Ist die Geschichte zu Ende?* Reinbek, 1989. 25–30; Cournot és Pareto matematikai egyensúlymodelljeihez vö. Pribram: *Geschichte des ökonomischen Denkens*. 372–374, 576–586.

Ötödik fejezet

Gazdasági és társadalmi reprodukció

¹ Vö. Greta Krippner: *The Fictitious Economy: Financialization, the State, and Contemporary Capitalism*. Diss. Madison, 2003; Gerald Epstein (ed.): *Financialization and the World Economy*. Cheltenham, 2005; Martin: *The Twin Towers of Financialization*. 108–125.

² Arisztotelész: *Politika*. Ford. Szabó Miklós – Horváth Henrik. Budapest, Gondolat, 1969. I. könyv, 1252a–1253a, vö. Arisztotelész: *Politik. Über die Hausverwaltung und*

- die Herrschaft des Herrn über die Sklaven*. Ford. és jegyz. E. Schütrumpf. Berlin, 1991. 37–, 171–.
- ³ Arisztotelész: *Politika*. 1256b, 1257a, 1323a; *Nikomakhoszi etika*. Ford. Szabó Miklós, Budapest, Európa, 1997. 1129a.3–1133b.28. Vö. Arnaud Bertoud: *Aristote et l'Argent*. Párizs, 1981. 35; Richard F. Crespo: The Ontology of 'the Economic': an Aristotelian Analysis. *Cambridge Journal of Economics* 30, 2006. 767–781; João César das Neves: Aquinas and Aristotle's Distinction of Wealth. *History of Political Economy* 32/3, 2000. 649–657; Skip Worden: Aristotle's Natural Wealth: The Role of Limitation in Thwarting Misordered Concupiscence. *Journal of Business Ethics* 84, 2009. 209–219.
- ⁴ Arisztotelész: *Politika*. 1256b; vö. W. L. Newman: *The Politics of Aristotle*. 1. kötet: *Introduction to the Politics*. Salem/NH, 1887. (Reprint: Salem/NH. 1985.) 127–.
- ⁵ Arisztotelész: *Politika*. 1253b, 1256b, 1258a; vö. Pierre Pellegrin: Monnaie et Chrématistique. Remarques sur le mouvement et le contenu de deux textes d'Aristote a l'occasion d'un livre récent. *Revue Philosophique de la France et de l'étranger* 1982/4. 631–644.
- ⁶ Arisztotelész: *Nikomakhoszi Etika*. 1129a–1129b, 1130a; *Politika*. 1253b. Vö. Peter Koslowski: Haus und Geld. Zur aristotelischen Unterscheidung von Politik, Ökonomik und Chrematistik. *Philosophisches Jahrbuch* 86, 1979. 60–83; Arnaud Berthoud: *Essais de Philosophie économique. Platon, Aristote, Hobbes, A. Smith, Marx*. Villeneuve-d'Ascq, 2002. 72–79.
- ⁷ Arisztotelész: *Politika*. 1258b.4–8. Vö. Platón: *Politeia*. 555e.

- ⁸ Berthoud: *Aristote et l'argent*. 178. – Vö. Gilles Deleuze: *Differenz und Wiederholung*. München, 1992. 121–122.
- ⁹ Vö. Eric Alliez: *The Accident of Time: An Aristotelian Study*. In: Uő.: *Capital Times. Tales from the Conquest of Time*. Minneapolis, 1996. 1–24, különösen 2, 11–14.
- ¹⁰ Polányi Károly: *Ökonomie und Gesellschaft*. Frankfurt am Main, 1979. 149–185. – Vö. Platón: *Nomoi 704a–705b*. In: Uő.: *Sämtliche Werke*. 4. kötet. Hg. Ursula Wolf. Reinbek, 1994. 255–256. Michael Austin–Pierre Vidal-Naquet: *Économies et sociétés en Grèce ancienne*. Párizs, 1972. 170–173; Hendrik Bolkenstein: *Economic Life in Greece's Golden Age*. Leiden, 1958. 105–106; Moses I. Finley: *The Ancient Economy*. Berkeley, 1973. 161–162; Heiman Knorrnga: *Emporos. Data on Trade and Trader in Greek Literature from Homer to Aristotle*. Párizs, 1926. 9, 103.
- ¹¹ Emile Benveniste: *Indoeuropäische Institutionen. Wortschatz, Geschichte, Funktionen*. Frankfurt am Main, 1993. 111–118. – A piacok keletkezésének történetéhez vö. Polányi Károly: *A nagy átalakulás. Korunk gazdasági és politikai gyökerei*. Ford. Pap Mária. Budapest, Napvilág. 2004; Georges Duby: *Guerriers et paysans*. Párizs, 1973. 168; Henri Pirenne: *Les Villes au Moyen Âge. Essai d'histoire économique et social*. Párizs, 1992. 34–37; Henochsberg: *La Place du Marche*. 28–.
- ¹² Jakob von Vitry prédikációjából; idézi: Jacques LeGoff: *Wucherzins und Höllenqualen. Ökonomie und Religion im Mittelalter*. Stuttgart, 1988. 59–60 (és több helyütt a középkor sokszínű rémalakjairól és furcsa szabályairól).
- ¹³ Dante Alighieri: *Isteni színjáték*. (Pokol 11, 49–50. v.); William Shakespeare: *A velencei kalmár* (amikor Shylock először találkozik Antonióval, a pénzügyeit a kosok és a ju-

hok utódként születő birkákhoz hasonlítja, mire Antonio megkérdi: – Az aranyad és ezüstöd talán kosok és juhok? Shylock válasza: – Nem tudom, de ugyanolyan gyorsan fialnak). – Vö. LeGoff: *Wucherzins*. 49; Pierre Dockès: *L'esprit du capitalisme, son histoire et sa crise*. In: Pierre Dockès et al.: *Jours de colère. L'esprit du capitalisme*. Párizs, 2009. 99–101.

¹⁴ *Fortunatus*. Hg. Hans-Gert Roloff. Stuttgart, 1996; Vö. Stephan L. Wales: Potency in *Fortunatus*. In: *The German Quartely* 59, 1986. 5–18. – A történet során egyébként többször köttetnek szövetségek pénzt „öntve” az ügyben illetékes asszonyok „ölébe”.

¹⁵ Benjamin Franklin: Advice to a Young Tradesman. Written from an Old One (12 July 1748). In: *The Autobiography and Other Writings on Politics, Economics, and Virtue*. Ed. Alan Houston. Cambridge/MA, 2004. 200; vö. Weber: *Geld ist Zeit*. 11–13.

¹⁶ Gilles Deleuze – Felix Guattari: *Anti-Ödipus. Kapitalizmus und Schizophrenie I*. Frankfurt am Main, 1974. 290–293, 339. – Ez a viszony különösen a családok helyzetére volt hatással. Arisztotelésszel szólva többé nem az „ökonikus” reprodukció társadalmi formáját írja elő, hanem olyan anyag formájává válik, amely a gazdasági reprodukciónak rendelődik alá; vö. *i. m.* 339–340.

¹⁷ Marx: *A tőke*. 1. kötet. 147–149. – Vö. Langenobi: *Finanzmarkt und Temporalität*. 89; Deleuze–Guattari: *Anti-Ödipus*. 291–293.

¹⁸ Marx: *A tőke*. 1. kötet. 538.

¹⁹ Alexander Rüstow in: *Compte-rendu des seances du colloque Walter Lippmann* (1938. augusztus 26–30.). In: *Travaux du Centre International d'Etudes pour la Renovation*

- du Liberalisme*, I. füzet. Párizs, 1939. 83; idézi: Foucault: *Geschichte der Gouvernamentalität II.* 335; Ludwig van Mises: *Human Action. A Treatise on Economics.* New Haven, 1949. 2.
- ²⁰ Rüstow fogalma alapján; vö. Foucault: *Geschichte der Gouvernamentalität II.* 210, 223–224.
- ²¹ *I. m.* 359, 367–.
- ²² *I. m.* 333; vö. 208, 210–211, 246, 312. – Lásd még Rifkin: *Access.* 10–.
- ²³ Gary S. Becker: *The Essence of Becker.* Eds. Ramon Febrero és Pedro S. Schwartz. Stanford, 1995. XXI; vö. Ingo Pies – Martin Leschke (Hg.): *Beckers ökonomischer Imperialismus.* Tübingen, 1998.
- ²⁴ Michelle Riboud: *Accumulation du capital humaine.* Párizs, 1978. 1; vö. Burkhard Jaeger: *Humankapital und Unternehmenskultur. Ordnungspolitik für Unternehmen.* Wiesbaden, 2004; Theodore W. Schultz: *In Menschen investieren. Die Ökonomik der Bevölkerungsqualität.* Tübingen, 1986. – Ez egyúttal Bourdieu társadalmelemzésének egyik kiindulópontja a kulturális és a társadalmi tőke mentén; vö. Pierre Bourdieu: *Die verborgenen Mechanismen der Macht.* Hamburg, 2005. 49–79.
- ²⁵ G. Günter Voß – Hans J. Pongratz: Der Arbeitskraftunternehmer. Eine neue Grundform der Ware Arbeit? *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* 50, 1998. 131–158; Robert Johansen – Rob Swigart: *Upsizing the Individual in the Downsized Organization. Managing in the Wake of Reengineering, Globalization, and Overwhelming Technological Change.* Reding/Mass., 1994. 21–. – Vö. Dirk Baecker: *Postheroisches Management. Ein Vademecum.* Ber-

- lin, 1994; Richard Sennett: *Der flexible Mensch. Die Kultur des neuen Kapitalismus*. Berlin, 1998; Nikolas Rose: Tod des Sozialen? Eine Neubestimmung der Grenzen des Regierens. In: Ulrich Bröckling – Susanne Krasmann – Thomas Lemke (Hg.): *Gouvernementalität der Gegenwart. Studien zur Ökonomisierung des Sozialen*. Frankfurt am Main, 2000. 72–109; Ulrich Bröckling: Totale Mobilmachung. Menschenführung im Qualitäts- und Selbstmanagement. *I. m.* 131–167.
- ²⁶ Pl. William Bridges: *Ich & Co. Wie man sich auf dem Arbeitsmarkt behauptet*. Hamburg, 1996; Conrad Seidei – Werner Beutelmeier: *Die Marke Ich. So entwickeln Sie Ihre persönliche Erfolgsstrategie I*. Bécs, 1999. – Vö. David Harvey: *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford, 2005. 4.
- ²⁷ Gary S. Becker: *Der ökonomische Ansatz zur Erklärung menschlichen Verhaltens*. Tübingen, 1982. – Vö. Foucault: *Geschichte der Gouvernementalität II*. 305–314, 347–359; Jakob Tanner: *Kultur in den Wirtschaftswissenschaften und kulturwissenschaftliche Interpretationen menschlichen Handelns*. 207–208.
- ²⁸ Gary S. Becker: *A Treatise on the Family*. Cambridge/MA, 1993. 7; vö. 155–156. – A Galsworthy-idézet John Galsworthy: *A Forsythe Saga* c. regényének 2. kötetéből származik.

Hatodik fejezet

A meglepetés tere

- ¹ Gilles Deleuze: Sehen und Sprechen. Erfahrungen, Aussagen – Erinnerung an ein Denkexperiment. In: *Lettre Internatio-*

- nal 33, 1996. 87; Begehren und Lust. In: Friedrich Balke – Joseph Vogl (Hg.): *Gilles Deleuze – Fluchtlinien der Philosophie*. München, 1996. 235; Deleuze–Guattari: *Anti-Ödipus*. 193.
- ² Fernand Braudel: *Sozialgeschichte des 15–18. Jahrhunderts*. München, 1986. 1. kötet: *Der Alltag*. 484; 2. kötet: *Der Handel*. 438, 500–503.
- ³ Vö. Hayek: *The Trend of Economic Thinking*. 28; Northrop: *The Impossibility of a Theoretical Science of Economic Dynamics*. 1–10.
- ⁴ Vö. főleg Benoit Mandelbrot: Paretian Distribution and Income Maximization. *Quarterly Journal of Economics* 76, 1962. február, 57–85; The Variation of Certain Speculative Prices. *The Journal of Business* 36/4, 1963. október. 394–419; New Methods in Statistical Economics. *The Journal of Political Economy* 71/5, 1963. október. 421–440; The Variation of Some Other Speculative Prices. *Journal of Business* 40/4, 1967. január. 393–413; Statistical Methodology for Non-periodic Cycles. *Annals of Economic and Social Measurement* 1. 1972. július, 259–290. – Az ezután következő fejtegetés főleg a következőkön alapszik: Mirowski: *The Rise and Fall of the Concept of Equilibrium in Economic Analysis*; Uő.: From Mandelbrot to Chaos in Economic Theory. *Southern Economic Journal* 57/2, 1990. október. 289–307; Reichert: *Das Wissen der Börse*. 21–46.
- ⁵ Mandelbrot: *The Variation of Certain Speculative Prices*. 394, 409. – Vö. David Kelsey: The Economics of Chaos or the Chaos of Economics. *Oxford Economic Papers*, New Series 40/1, 1988. március 2.; Mandelbrot–Hudson: *Fraktale und Finanzen*. 207–306.
- ⁶ Ilya Prigogine – Isabelle Stengers: *Order out of Chaos. Man's New Dialogue with Nature*. Toronto, 1984. 14, 140–144; Ilya

- Prigogine: *From Being to Becoming. Time and Complexity in the Physical Sciences*. San Francisco, 1980. 131–150. – Vö. Gleick: *Chaos*. 86–94; Reicher: *Das Wissen der Börse*. 36–40.
- ⁷ Mandelbrot–Hudson: *Fraktale und Finanzen*. 209; Mandelbrot: *The Variation of Certain Speculative Prices*. 415; *New Methods in Statistical Economics*. 434; vö. Weissenfeld, Horst und Stefan: *Im Rausch der Spekulation. Geschichten von Spiel und Spekulation aus vier Jahrhunderten*. Rosenheim, 1999. 666.
- ⁸ Vö. Kelsey: *The Economics of Chaos*. 26.
- ⁹ Joachim Peinke et al.: Turbulenzen am Finanzmarkt. *Einblicke. Mitteilungsblatt der Carl von Ossietzky Universität Oldenburg* 39. 18; idézi: Reichert: *Das Wissen der Börse*. 43; vö. i. m. 42.
- ¹⁰ Mandelbrot: *New Methods in Statistkai Economics*. 433.
- ¹¹ Lásd a hatékony piacok elméletének különböző képviselőit, mint Matthew F. Osborne, Eugene Fama és Paul Cootner; idézi: Fox: *The Myth of the Rational Market*. 134–135; vö. Mirowski: *The Rise and Fall of the Concept of Equilibrium in Economic Analysis*. 465; a „nomád” tudománytípus-hoz vö. Gilles Deleuze – Felix Guattari: *Tausend Plateaus. Kapitalismus und Schizophrenie*. Berlin, 1992. 669–682.
- ¹² Deleuze–Guattari: *Anti-Ödipus*. 300. – Vö. pl. Ping Shen: Empirical and Theoretical Evidence of Economic Chaos. *System Dynamics Review* 4/1–2, 1988. 81–108: Ilyen esetekben pl. a nem periodikus mozgásokból vonnak le következtetéseket a piaci ciklusok előrejelzéséhez. És valószínűleg a volatilitási szakaszok és részvényhozamok kiszámítására szolgáló ún. GARCH-modellt (Generalized Autoregressive Conditional Heteroscedasticity) is az ötvöző elméletek közé kell sorolnunk. Ezek révén a varian-

- ciákat nemcsak az idősorok, hanem saját történelmük és a véletlen hibák történetének függvényében számolják ki.
- ¹³ Lásd: 1. fejezet, 11. jegyzet; Fox: *The Myth of the Rational Market*. 233; Mandelbrot–Hudson: *Fraktale und Finanzen*. 25–26. – Vö. Richard Lewinsohn – Franz Pick: *La bourse. Les diverses formes de la spéculation dans les grandes bourses mondiales*. Párizs, 1938. 7.
- ¹⁴ Rifkin: *Access*. 44–45.
- ¹⁵ M. Friedman: *Kapitalizmus és szabadság*. 14. – A pénz pusztító fátyoljelleghéhez lásd pl.: John Stuart Mill: „Valójában nem a pénzzel vásároljuk meg a javakat. Az arany és eszűstbányák tulajdonosainak kivételével senki jövedelme nem a nemesfémről származik. Nem a márka vagy font, amelyet hetente vagy évente kapunk, képezi a jövedelmünk; ezek csak jelek vagy utalások, amelyeket minden boltban felajánlhat fizetségül, és amelyekért cserébe hozzájuthat bizonyos értékű, általa kiválasztott áruhoz. [...] Röviden, ha a dolog végére járunk, nincs a társadalom gazdaságában jelentéktelenebb a pénznél” (John Stuart Mill: *A nemzetgazdaságtan alapelvei és ezek némelyikének a társadalombölcészetre való alkalmazása*. Budapest, 1874).
- ¹⁶ Hyman P. Minsky: *Stabilizing an Unstable Economy*. New Haven, 1986. 119.
- ¹⁷ Hyman P. Minsky: *John Maynard Keynes. Finanzierungsprozess, Investition und Instabilität des Kapitalismus*. Marburg, 1990. 20; *The Financial Instability Hypothesis. A Restatement*. London, 1978. 1–3; vö. John Maynard Keynes: *A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete*. Ford. és bev. Erdős Péter. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1965.

- ¹⁸ De la Vega: *Die Verwirrung der Verwirrungen*. 65. – A pénzügyi piacok reflexivitásáról vö. pl. Soros György és mások: *A globális kapitalizmus válsága – Veszélyben a nyílt társadalom*. Uó.: *A nyílt társadalom*. Budapest, Scholar, 2001.
- ¹⁹ Immanuel Kant: *Az ítélőerő kritikája*. 6., 8., 22. §.
- ²⁰ Keynes: *Általános elmélet*. 131–132; Robert Skidelsky: *Keynes. The Return of the Master*. New York, 2009. 83, 93. – Vö. André Orléan: *Le pouvoir de la finance*. Párizs, 1999. 32–62. A „racionális várakozások egyensúlyának” következetes helyettesítéséről a „racionális hit egyensúlyával” vö. Mordecai Kurz: *Endogenous Uncertainty and Rational Belief Equilibrium: A Unified Theory of Market Volatility*. Stanford University, 1999. július 14. (http://www.stanford.edu/~mordecai/OnLinePdf/13.UnifiedView_1999.pdf).
- ²¹ Gabriel Tarde: *Psychologie économique*. 1. kötet. Párizs, 1902. 65; vö. Bruno Latour – Vincent Lepinay: *Die Ökonomie als Wissenschaft der leidenschaftlichen Interessen*. Frankfurt am Main, 2010. 15–48. – A folytonos nyomás a konformitás felé talán magyarázattal szolgálhat a pénzpiacok játéktéreinél és a „gazdasági szólásszabadságnak” neoliberális egyenlővé tételére is, amennyiben mindkét esetben azok a szabályok érvényesek, amelyek „kedvező hatással bírnak az emberek hozzáállására, véleményére és várakozásaira”, és az esetlegesen előforduló különösségeket a normatív megerősítések és a mainstream mozgása által megszüntetik (vö. Friedman: *Should There Be an Independent Monetary Authority?* In: *The Essence of Friedman*. 443; *The Economics of Free Speech*. In: *i. m.* 9–17).
- ²² Hyun Song Shin: *Risk and Liquidity*. Oxford, 2010. 1–6; vö. Cassidy: *How Markets Fail*. 299–301.

- ²³ Minsky: *Stabilizing an Unstable Economy*. 171–220; The Financial Instability Hypothesis: Capitalist Process and the Behaviour of the Economy. In: Charles P. Kindleberger – Jean-Pierre Lafargue (eds.): *Financial Crises. Theory, History, and Policy*. Cambridge/MA, 1982. 13–39; *The Financial Intability Hypothesis: A Restatement*, London. 1978. *Financial Instability Revisited: The Economics of Disaster. Prepared for the Steering Committee for the Fundamental Reappraisal of the Discount Mechanism appointed by the Board of Governors of the Federal Reserve System*. Washington, 1970. – Lásd ehhez és a következőkhöz: Riccardo Bellofiore – Piero Ferri (eds.): *Financial Keynesianism and Market Instability. The Economic Legacy of Hyman Minsky*. 1. kötet. Cheltenham, 2001. 1–30 (Bevezető); Cassidy: *How Markets Fail*. 205–212; Thomas Strohl: *Minskysche Momente*. 2008. január (<http://www.weissgarnix.de/2008/01/01/minsky/>).
- ²⁴ Minsky: *Stabilizing an Unstable Economy*. 280, 6. – Meg kell említenünk, hogy egy analóg mozgás, amely során a finanszírozás sikere a beépített rekurziókkal katasztrofális következményekkel jár, a Black–Scholes-képlet által létrehozott pénzvilággal kapcsolatban is kielégítően dokumentált. A Merton és Scholes által alapított befektetési társaság – Long Term Capital Management – fantasztikus expanziók és hozamok után (és nem sokkal azután, hogy a két tudós megkapta a Nobel-díjat) tönkrement. Ez az USA pénzügyi történetének egyik legnagyobb állami mentőakciójához vezetett (vö. Dunbar: *Inventing Money*, több helyütt; MacKenzie: *An Engine, not a Camera*, több helyütt).
- ²⁵ A likviditás paradoxonához vö. Orlean: *Le pouvoir de la finance*. 33. és több helyütt; Christian Marazzi: *Capital*

- and Language. From the New Economy to the War Economy.* Cambridge/MA, 2008. 24–, 126.
- ²⁶ Idézi André Orléan: *De l'euphorie à la panique: Penser la crise financière.* Párizs, 2009. 46. – Vö. ehhez és a következőkhöz: Cassidy: *How Markets Fail.* 251–316; Michel Aglietta – Sandra Rigot: *Crise et rénovation de la finance.* Párizs, 2009. 17–47.
- ²⁷ Ralf Heidenreich – Stefan Heidenreich: *Mehr Geld.* Berlin, 2008. 133.
- ²⁸ A közgazdász Gary Gorton idézi Cassidy: *How Markets Fail.* 308.
- ²⁹ Vö. Shin: *Risk and Liquidity.* 4–13; Esposito: *Die Zukunft der Futures.* 225–239; Cassidy: *How Markets Fail.* 307–309; Michel Aglietta: *La crise. Pourquoi est-on arrivé là? Comment en sortir?* Párizs, 2008. 17–31.
- ³⁰ Vö. Dirk Baecker: *Womit handeln Banken? Eine Untersuchung zur Risikoverarbeitung in der Wirtschaft.* Frankfurt am Main, 1991. 11, 184.
- ³¹ John Maynard Keynes: *A Treatise on Probability.* London, 1921. 20–40; vö. Skidelsky: *Keynes.* 84–86; Paul Davidson: *Risk and Uncertainty.* In: Robert Skidelsky – Christian Westerlind Wigstrom (eds.): *The Economic Crisis and the State of Economics.* New York, 2010. 13–29.
- ³² Luhmann: *Wirtschaft der Gesellschaft.* 171.
- ³³ Esposito: *Die Zukunft der Futures.* 256.
- ³⁴ *I. m.* 256–257.
- ³⁵ *I. m.* 241, 252–255.
- ³⁶ Orléan: *De l'euphorie à la panique.* 80.
- ³⁷ Luhmann: *Die Wirtschaft der Gesellschaft.* 269.

- ³⁸ Taleb: *Narren des Zufalls*. 304; vö. George L. S. Shackle: *The Science of Imprecision*. In: *Epistemics & Economics. A Critique of Economic Doctrines*. Cambridge/MA, 1972. 359–363.
- ³⁹ Hans Blumenberg: *Lebenszeit und Weltzeit*. Frankfurt am Main, 1986. 27.
- ⁴⁰ Leon Walras: *Éléments d'économie politique pure ou Théorie de la richesse sociale*. Párizs, 1900. 29.
- ⁴¹ Norbert Bolz: *Agenda Freiheit*. *Merkur* 736/737, 2010. szeptember–október. 892.
- ⁴² Vö. Latour–Lepinay: *Ökonomie als Wissenschaft*. 14; Jacques Sapir: *Quelle économie pour le XXIe siècle?* Párizs, 2005. 407–.
- ⁴³ Luhmann: *Wirtschaft der Gesellschaft*. 270.